

Modern Dönem Hadis Şerhçiliğinin Esasları Üzerine Bir Analiz
An Analysis on the Principles of Modern Period Hadith Commentary

Rıza TOZ

Doktora Öğrencisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vaiz, Hatay/ Türkiye

r_toz@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-0803-3125>
<https://ror.org/03gn5cg19>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 15/09/2025
Kabul Tarihi: 11/11/2025
Yayın Tarihi: 23/12/2025

Article Information

Article Type : Research Article
Received : 15/09/2025
Accepted : 11/11/2025
Published : 23/12/2025

Atıf

Toz, R. (2025). Modern Dönem Hadis Şerhçiliğinin Esasları Üzerine Bir Analiz, Antakiyat, 8(2), 170-195

Citation

Toz, R. (2025). *An Analysis on the Principles of Modern Period Hadith Commentary*, Antakiyat, 8(2), 170-195

İntihal | Plagiarism

Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. [Intihal.net](https://intihal.net) - Turnitin

This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. [Intihal.net](https://intihal.net) - Turnitin

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmakta olan "Hadis Şerhçiliğinde Çağdaş Perspektif" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Rıza TOZ

This study does not require ethics committee approval and the data used has been obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and all studies used were indicated in the bibliography. This study has been derived from the PhD dissertation entitled "Contemporary Perspectives in Hadith Commentary", which is being prepared at the Institute of Social Sciences, Kahramanmaraş Sütçü İmam University. Rıza TOZ

Hakem Sayısı | Referees

İki Dış Hakem | Two External Referees

Değerlendirme | Review

Çift Kör Hakemlik | Double Blind Referee

Etik Bildirim | Complaints

ilahiyatdergi@mku.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans | Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Öz

Geleneksel şerh ve hâşiye literatürünün tahlil edilerek değerlendirilmesi, bu birikimin günümüzle irtibatlandırılması ve hadislerin çağdaş bağlamda doğru şekilde anlaşılabilmesi açısından şerhlerin yeniden güncellenmesi önemli ve gereklidir. Kavramsal çerçeve, içerik, yeni bir dil ve üslup kullanarak hadis şerhlerinin yeniden güncellenmesiyle hadislerin aktüel değeri sürekli olarak gündemde tutulmuş olacaktır. Araştırmanın hedefi hadislerin günümüz insanları tarafından doğru yorumlanması ve anlaşılmasını sağlamak için yazılacak şerhlerin kriterlerini ve temel esaslarını ortaya çıkarmak ve böylece alana katkı sağlamaktır. Klasik dönemde hadis şerhlerini şekillendiren etkenler arasında zaman-mekân, sosyokültürel çevre, psikolojik faktörler, nass telakkisi ve mensubu oldukları mezhebin etkisi gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Elde edilen bulgulara göre modern dönem hadis şerhçiliğinin temel esasları; kavramsal çerçevenin iyileştirilmesi, hadislerin zamanın şartlarına göre yorumlanması, bütünlük ilkesinin esas alınması, epistemolojik anlayışla yapılmış olması, özgün bir yöntem takip etmesi, hadislerin sünnet ekseninde yorumlanması, kapsamlılık ilkesinin esas alınması, genele hitap edilmesi, herkesin anlayacağı bir dilde olması ve sünnetin evrensel görüşünü yansıtmaması gibi başlıklardan oluşmaktadır. Bu prensipler çerçevesinde hadis rivayetleri, günümüzün teknik imkanlarıyla yeniden sistematize edilerek mevcut şartlara uyumlu hale getirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Şerh, Yorum, Modernizm.

Abstract

It is important and necessary to analyse and evaluate the traditional commentary and hashiya literature, to connect this accumulation with the present day and to update the commentaries in order to understand the hadiths correctly in the contemporary context. By updating the hadith commentaries using the conceptual framework, content, new language and style, the actual value of the hadiths will be constantly kept on the agenda. The aim of the research is to reveal the criteria and basic principles of the commentaries to be written to ensure that the hadiths are correctly understood by today's people, and thus to contribute to the field. Among the factors that shaped hadith commentaries in the classical period, issues such as time-space, sociocultural environment, psychological factors, perception of the texts and the influence of the sect to which they belonged come to the fore. According to the findings, the basic principles of modern-era hadith commentary consist of the following headings: improving the conceptual framework, interpreting the hadiths according to the conditions of the time, taking the principle of integrity as a basis, being done with an epistemological understanding, following an original method, interpreting the hadiths in line with the Sunnah, taking the principle of comprehensiveness as a basis, addressing the general public and being in a language that everyone can understand, and reflecting the universal view of the Sunnah. Within the framework of these principles, hadith narrations should be re-systematized with today's technical possibilities and made compatible with current conditions.

Keywords: Hadith, Sunnah, Commentary, Interpretation, Modernism.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslâm'ın farklı coğrafyalara yayılması, dinin esaslarına uygun ve sahih bir biçimde öğrenilmesinin önemini artırdı. Sünnet ve hadislerin farklı zaman ve mekânlarda vârid olması, yanlış anlamaları önlemeyi gerekli kıldı; bu sebeple sahâbe ve tâbiûn neslinden birçok âlim hadislerin toplanması ve rivayet edilmesi sorumluluğunu üstlendi. Özellikle sahâbenin hadislerin doğru anlaşılması konusundaki rehberliği, bu sürecin en önemli unsurlarından biri oldu. Sahâbe devrini takip eden tâbiûn ve

onları izleyen nesiller, Sünnet ve hadisleri anlama hususunda sahâbe kadar avantajlı değildi. Kendilerine ulaşan bir hadisin anlamını doğrudan kavrayabilme imkânları her zaman bulunmuyordu. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bazı hadis metinlerinde mecâz, teşbih, kinâye gibi dilsel ve edebî sanatların yoğun olarak kullanılmasıydı. İslâm tarihinde özellikle ilk üç asır dikkate alındığında, İslâm'ın hızlı yayılışıyla birlikte âlimlerin hadis, tefsir ve fıkıh gibi İslâmî ilimlere önemli katkılar sağladıkları görülür.

Modern dönemde bireylerin düşünsel yapıları, dünyaya bakış açıları, olayları algılama biçimleri, çevrelerine yönelik değerlendirmeleri ve yorumlama kapasiteleri, önceki dönemlere kıyasla belirgin farklılıklar göstermektedir. Hz. Peygamber'in örnek hayatına dair klasik hadis şerhlerinde yapılan tespitler, açıklamalar, tahliller, çıkarımlar ve anlamlandırmalar, genellikle kendi zamanlarının sosyo-kültürel bağlamına dayandığı için, modern dönemin problemleri karşısında her zaman doğrudan çözüm önerememektedir. Günümüzde yaşanan olaylar ve teknolojik yenilikler ışığında, hadislerin İslâm'ın özüne ve Şâri'nin maksadına aykırı düşmeden anlaşılması ve yorumlanması gerekliliği, çağdaş alimler tarafından sürekli olarak vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, özellikle yakın zamanda vefat eden ve Müslüman Alimler Birliği Başkanlığı yapmış olan Yusuf el-Karadâvî'nin (1926 - 2022) bu düşüncüyü dile getirmesi,¹ önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu konuda çeşitli sempozyum, panel ve konferanslar düzenlenmiş, alanında yetkin alimler tarafından kitaplar ve makaleler kaleme alınmıştır. Ancak, bu çalışmalar henüz istenilen seviyeye ulaşabilmiş değildir. Söz konusu araştırmaların büyük bir kısmında, hadis şerhçiliğine dair ortaya konan tavsiye ve ilkeler dağınık bir biçimde sunulmuş olup, bu çalışmaların çoğu teorik düzeyde kalmıştır.²

Araştırmanın konusu, modern dönemde hadis şerhçiliğinin temel ilkelerinin sistematik bir yaklaşımla ortaya konmasıdır. Araştırmanın amacı, sünnet ve hadislerin günümüz toplumlarında doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanabilmesi için gerekli olan şerh kriterlerinin ve esaslarının belirlenmesi ve açıklanmasıdır. Günümüzde, hadis şerhçiliğine dair temel ilke ve yöntemleri ele alan araştırmanın alandaki önemli bir boşluğu dolduracağı ve literatüre anlamlı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, hadis şerhçiliğinin esasları üzerine metodolojik bir çerçeve geliştirmiş olmasıdır. Çalışma hazırlanırken dokümantasyon ve metodolojik çerçeve geliştirme analizi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada öncelikli olarak şerh kavramının tahlili, hadis ilmindeki önemi ve gayesi üzerinde durulacaktır. Ardından modern dönem hadis şerhçiliğinin temel esasları arasında yer

¹ Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayınları, 2016), 240.

² Hadis şerhlerinin esaslarının belirlenmesinde istifade edilen bazı literatür hakkında bk. M. Hayri Kırbasoğlu, "Hadis/Sünnet İlminin Yeniden İnşası". *Hadisin Düni-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu* (14-15 Ekim, 1993), 13-22; Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*; Zişan Türkan, *Hadis Şerh Geleneği: Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü* (Ankara: TDV Yayınları, 2011); Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak* (Bursa: Sır Yayıncılık, 2001); Ahmed el-Müctebâ Bânekâ & İsmâil Hâc Abdullâh "Menheciyyetü Şerhi'l-Hadîs: Aşâleten ve Mu'âsaraten", *et-Tecdid* 16/32 (2012), 159-195; Ali Çelik, "Yaygın Din Eğitimi Açısından Hadislerin İlmî ve Güncel/Aktüel Değeri", *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu*, ed. Yusuf Suiçmez (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2014), 9-17; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayınları, 2020); Fahri Hoşab, *Hadis Araştırmalarında Usûl* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021); Recep Bilgin, "Hadis Şerhlerinin Güncellenmesi Sorunu", *VII. International European Conference on Social Sciences*, (Antalya, 22-24 April 2022), 174-179; Abdülkerim Mebrek, "Mümeyyizâtü's-Şurûhi'l-Hadîsiyyeti'l-Mu'âsıra", *Mecelletü'l-Ihyâ* 31 (2022), 381-394.

alan; kavramsal çerçevenin iyileştirilmesi, hadislerin zamanın şartlarına göre yorumlanması, bütünlük ilkesinin esas alınması, epistemolojik anlayışla yapılmış olması, özgün bir yöntem takip etmesi, hadislerin sünnet ekseninde yorumlanması, kapsamlılık ilkesinin esas alınması, genele hitap etmesi, herkesin anlayacağı bir dilde olması ve sünnetin evrensel görüşünü yansıtmaması gibi konular başlıklar halinde tahlil edilecektir.

1. Şerh Kavramı

1.1. Şerh Kavramının Sözlük ve Terim Manası

Şerh; sözlükte “eti kesmek, bir şeyi genişletip yaymak, sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” anlamlarına gelir.³ Şerh ayrıca “açma, ayırma, yorumlama, bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap, açık ve ayrıntılı anlatma”;⁴ “beyan etmek”;⁵ “müskil ve mübhemi keşf ve izhar eylemek, açmak, fehm eylemek”⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak şerh; bir hadisin veya bir hadis kitabında yer alan rivayetlerin kelime ve kavramlarını açıklamak, dil, muhteva, sened, hüküm, sebep-i vürûd, tarihi bağlam vb. yönlerden açıklamasını yapmak, anlaşılması zor yerlerini izah etmek, irabını belirtmek ve hadisten çıkan hükümlere yer vermek gibi manalarda kullanılmıştır.⁷ Hadis ilminin bir dalı olan hadis şerhi ilmi; علم باحث عن مراد رسول الله - صلى الله عليه وسلم - من أحاديثه الشريفة بحسب القواعد العربية والأصول الشرعية Rasûlullah’ın (s.a.v.) hadîs-i şeriflerindeki muradını insanî kapasite ölçüsünde Arapça kaidelere ve şerî usullere göre araştıran ilim” şeklinde tanımlanır.⁸ Sıddîk Hasan Han’ın (öl. 1307/1890) naklettiği bu tanımda dikkat çeken husus, isnâd bilgisine yer verilmemiş olmasıdır. Bu eksiklik, isnâd değerlendirmesinin hadis şerhine geçilmeden önce gerçekleştirilmesi gereken bir ön aşama olarak kabul edilmesiyle açıklanabilir. Zira bir hadisin şerhedilebilmesi, öncelikle onun sıhhat açısından kabul edilmiş olmasına bağlıdır. Bu bağlamda, tanımda isnâda açıkça yer verilmemesi, hadisin güvenilirliğine ilişkin incelemelerin daha önce yapıldığı varsayımına dayanmaktadır.

Bir telif türü olarak şerhler, “bir ilim dalında meşhur olmuş muhtasar metinler üzerine kaleme alınmış, kapalı ifadelerin açıklandığı, eksiklerin tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir.”⁹ Bunların yanı sıra şerhler üzerine şerhler de yazılmıştır. Bu tür şerhlerde genellikle ilaveler, tenkidler, hâşiyeler, tâlikât ve şârihin dikkatinden kaçan hususların belirtilmesi söz konusu olmaktadır. Şerhler genellikle bir eserin bütünü ele almak için yapılır. Bazen de önemli görülen eserlerin mukaddimleri şerh edilmektedir. Şerhlerde, farklı senedleri bir araya getirme, râvilere dair bilgileri derleme, farklı metinleri toplama,

³ Ebü'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Ali b. Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), 5/55.

⁴ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 2217.

⁵ Mehmed Efendi Ahterî, “eş-Şerh”, *Ahterî-i kebîr* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310/1892), 434.

⁶ Mütercim Âsım Efendi, “eş-Şerh”, *Kâmus Tercümesi* (İstanbul: Âsîtâne Yayınları, 1305/1888), 1/484.

⁷ Mehmet Efendioğlu, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/560; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 293 İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2019), 181; Mustafa Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 30.

⁸ Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hân b. Hasen b. Ali el-Kannevcî, *Ebcedü'l- 'ulûm* (b.y.: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), 423.

⁹ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555.

kapalılıkları açıklama, kelime ve terimlerle ilgili gramer bilgilerini izah etme gibi hususlar, hadislerin doğru anlaşılması için önem arz etmektedir.

Şerh yazma geleneği, İslâm öncesi dönemde Arapça metinlerdeki muğlak ifadelerin açıklanmasında ve Tevrat ile Talmud tefsirlerinde görülen bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. İslâm düşüncesinin teşekkül süreciyle birlikte ise bu gelenek, zamanla özgün bir edebî tür hâline dönüşmüştür. İslâm düşüncesinde kaleme alınan şerhler, bazen öğretim amacıyla, bazen de tartışmalı meseleleri, farklı görüşleri ve eleştirileri sistemli bir biçimde ele almak amacıyla yazılmıştır.¹⁰ Şerhlerin özgünlüğü konusunda literatürde çeşitli tartışmalar yer almaktadır. Zira şerhler, mevcut bir metin üzerine yazıldıkları için bu eserlerin telif niteliği tartışmalı hale gelmiştir. Bazı araştırmacılar şerhleri dolaylı telif olarak değerlendirirken, bazıları ise doğrudan telif olarak kabul etmektedir.¹¹

Hadis şerhçiliğinin erken dönem öncülerinden olan ve özellikle rivayetlerdeki garîb kelimelerin açıklanmasında öne çıkan isimlerden biri olan Ebû Süleymân el-Hattâbî (öl. 388/998), hadis şerhi için “hadisin tefsiri” ifadesini kullanmıştır.¹² Hadislerin açıklanmasında ilk başlarda her ne kadar aynı manayı ifade etmek maksadıyla tefsir kullanılmışsa da bu kavram ilerleyen süreçte şerh kelimesi kadar kalıcı olamamıştır.¹³

1.2. Şerh İlminin Önemi ve Amacı

Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması, İslâm’ın temel kaynaklarının sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için büyük önem taşır. Bu bağlamda hadis şerh ilmi, hem tarihî süreçte hem de günümüzde hadislerin doğru anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Hadislerin şerh edilmesinin başlangıcı, Hz. Peygamber dönemine kadar uzanır. Sahâbe’nin, Resûlullah’ın (s.a.v.) söz ve fiillerini birbirlerine aktarırken bazen lafızla değil mânâ ile rivayette bulunmaları, hadislerin yorumlanmasına yönelik ilk faaliyetler arasında kabul edilir. Bu nedenle, sistematik olmasa da hadis şerhinin başlangıcını Resûlullah (s.a.v.) dönemiyle ilişkilendirmek mümkündür. Hz. Peygamber’in vefatından sonra gerçekleşen fetihlerle birlikte Arap olmayan birçok milletin Müslüman olması, bu ihtiyacı daha da artırmıştır. İslâm’ın doğru yaşanabilmesi için elbette doğru anlaşılması gerekir. Bu sebeple, sünnetin yazılı metinleri olan hadislerin şerh edilmesi özel bir önem kazanmıştır. Zira birçok rivayetin izah edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Hadislerin yanlış anlaşılmasını önlemek amacıyla, ilk dönemlerden itibaren âlimler hadisleri doğru anlamaya yönelik ciddi bir çaba içerisinde bulunmuşlardır. Bu gayretlerin bir sonucu olarak hicrî 4./10. yüzyıldan itibaren müstakil şerh eserleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, belirli hadis örnekleri üzerinden şerhlerde kullanılan yorum biçimleri analiz edilmiş;

¹⁰ Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, 12.

¹¹ Hasan Hanefî, *İslâmî Araştırmalar*, çev. İbrahim Aydın & Ali Durusoy (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 21.

¹² Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdülkerim İbrâhim el-Azbâvî (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982), 1/70.

¹³ Bk. Talat Sakallı, *Aynî ve Hadis Yorum/Şerh Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013), 198-200.

ortak ve farklı yaklaşımlar tespit edilerek, şârihlerin birbirlerinden nasıl etkilendikleri de ortaya konmuştur.¹⁴

Hadis ilminin temel amacı, Hz. Peygamber'in yaşam tarzını, günlük uygulamalarını, benimsediği prensipleri ve koyduğu hükümleri dikkate alarak, bu öğretilerden günümüz için geçerli olabilecek ilke ve esasları ortaya koymaktır. Bu bağlamda, hadislerin eleştirel bir süzgeçten geçirilerek, çağdaş insan ve anlayışa uygun bir biçimde sunulması gereklidir.¹⁵ Şârihler, hadisleri kendi dönemlerinin sosyal ve kültürel yapısına göre şerh etmişlerdir.¹⁶ Bu ve benzeri açıklamalar şerhlerin geçmişten günümüze sürekli güncellenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.¹⁷

2. Modern Dönem Hadis Şerhçiliğinin Temel Esasları

Son dönemlerde yazılan şerhler, günümüzün teknik imkanları ve önceki literatürün kullanılabilirliği sayesinde genellikle derlemeci bir nitelik taşımaktadır. Çağdaş dönemde şerh yazımının sürüyor olması, günümüz Müslümanları ile Hz. Peygamber'in hadisleri arasında bir bağ kurmak, hadisleri günümüze taşımak, anlaşılır ve uygulanabilir hale getirmek gibi temel hedeflere dayanmalıdır. Geçen asırlar ve yeni dünyanın şartları, yeni şerhler yazma gerekliliğini sürdürecektir.

Hz. Peygamber'in Mekke döneminden itibaren toplumu eğitime ve dönüştürme çabası, psikoloji biliminin güncel verileri ve teorik temellerine dayalı olarak değerlendirildiğinde önemli bir başarı örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu başarı, öncelikle Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu toplumu ve muhataplarını derinlemesine analiz etmesinden kaynaklanmıştır. Hz. Peygamber, yaşadığı toplumun kültürel, psikolojik ve sosyolojik yapısını dikkatle inceleyerek bireylerin kişilik özelliklerini ve toplumsal dinamiklerini doğru bir şekilde tahlil etmiş, bu süreçte psikolojik ve sosyolojik çıkarımlar yaparak etkili bir eğitim ve dönüşüm stratejisi geliştirmiştir. Bu yaklaşım, toplumun ihtiyaçlarına ve bireysel farklılıklara uygun olarak şekillendirilmiş ve dolayısıyla başarılı bir toplumsal değişim süreci mümkün olmuştur.¹⁸

Çağdaş dönem hadis şerhçiliğinin önemli meselelerinden biri, hadislerin yorumlanmasında klasik dönemin usûl anlayışına dayalı bir revizyon sürecinin benimsenmesidir. Bu revizyon, Klasik dönemin sened, metin ve dil merkezli analiz yöntemlerinin bütünüyle terk edilmeden; ancak modern dönemin düşünsel, toplumsal ve kültürel koşulları dikkate alınarak yeniden yorumlanmasını ifade eder. Bu süreçte, klasik usûlün ilmî disiplini korunmakla birlikte, hadislerin günümüz insanına hitap edebilmesi amacıyla anlam merkezli, bağlam temelli ve bütüncül bir yaklaşım öne çıkarılmaktadır. Bununla birlikte, bazı çağdaş yaklaşımlarda bu revizyon süreci, sünnet anlayışını hadislerin

¹⁴ Fikret Karapınar, "Hadis Şerhlerinde Kullanılan Yorumlama Biçimleri "...Oruç bana aittir..." Hadisi Örneği" *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9/1 (Bahar 2009), 58.

¹⁵ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 64.

¹⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 180.

¹⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 180.

¹⁸ Celal Nuri İleri, *Hâtemü'l-Enbiya* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1332), 152-168.

sıhhatini belirleyen bir ölçüt hâline getirme eğilimine dönüşmüştür. Bu durum, rivayetlerin değerlendirilmesinde sübjektiflik riskini artırmakta ve hadis şerhinin metodolojik tutarlılığını tartışmaya açmaktadır. Dolayısıyla, hadislerin sıhhatine ilişkin değerlendirmelerin hem klasik usûl ilkelerini hem de tarihsel ve kültürel bağlamı dikkate alan dengeli bir metodolojiyle ele alınması gerekmektedir.¹⁹

Hiz. Peygamber dönemindeki eğitim, kültür ve toplumsal koşullar, modern dönemin toplumsal yapılarıyla karşılaştırıldığında büyük farklılıklar arz etmektedir. Modern çağ, hızla değişen bir zaman dilimini ifade etmekte olup, bu dönemde İslâm düşüncesindeki gelişmeler, İslâm'ın ilk dönemlerindeki temel anlayışlardan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. İçinde bulunduğumuz çağın koşullarını göz önünde bulundurarak, hadis ve sünnet ışığında bireysel ve toplumsal düzeyde rehberlik sağlayacak ilkelerin belirlenmesi, bir zorunluluk halini almıştır. Hiz. Peygamber'i örnek almak, yalnızca onu taklit etmek veya şekilsel bir benzerlik kurmak değil, onun rehberliğine uygun bir şekilde onu takip etmek ve ona tâbi olmaktır.²⁰ Bu sebeple, İslâm kültür tarihinde sünnet ve hadislerin çağın anlayışına sunulması ve bu ilkeler doğrultusunda rehberlik sağlayacak akademik çalışmaların yapılması kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Hadislerin açıklanması ve yorumlanması noktasında büyük bir emek harcayan şârihlerimiz, bizlere geniş kapsamlı ve hacimli eserler kazandırmışlardır. Bu eserlerin ortaya konmasında, şârihlerin içinde bulundukları zaman ve mekân, sosyo-kültürel çevre, psikolojik faktörler, nass anlayışları, mensubu oldukları mezhebin etkisi gibi pek çok unsur belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda, modern dönemde yapılacak hadis şerhlerinin, bu faktörler göz önünde bulundurularak yeniden güncellenmesi zaruridir. Modern dönem hadis şerhçiliğinin hangi ilke ve prensipler çerçevesinde yapılacağına belirlenmiş olması, bu alanda araştırmalar yapacak olanlar açısından büyük bir öneme sahiptir. Hadis şerhçiliğinin temel esaslarından bazıları şu şekilde sıralanabilir:

2.1. Kavramsal Çerçevenin İyileştirilmesi

Hadislerin lafzî manalarının doğru bir şekilde kavranabilmesi için öncelikle hadislerin ortaya konduğu kavramsal çerçevenin anlaşılması gerekmektedir. Çünkü hadisler, dinin beyanı niteliğinde olduğundan, içerdikleri terimler ve kavramlar ancak bu çerçevenin ışığında doğru yorumlanabilir.²¹ Dolayısıyla, hadisin muhtevasını idrak etmek; Kur'ân ve hadis dilini tüm yönleriyle bilmekle mümkün olur. Hadis şerhlerinde karşılaşılan, anlamı belirsiz ya da garip kelime ve ifadelerin çözümünde ise lügat kitaplarına veya "garîbü'l-hadîs" kaynaklarına başvurmak elzemdir. Tıpkı Kur'ân'da bazı garîp kelime ve kavramların açıklığa

¹⁹ Mehmet Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 120.

²⁰ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 284.

²¹ Salih Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlindeki Yeri* (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2001), 222.

kavuşturulmasında “garîbü’l-Kur’ân” ilminin önemi olduğu gibi, hadislerin de doğru anlaşılmasında “garîbü’l-hadîs” ilmi benzer bir rol oynar.²²

Hadis literatüründe şerh kavramı, sadece hadisi anlama ve yorumlamakla sınırlı değildir. Şerh aynı zamanda bir konudaki hadisleri cem etmek, hüküm çıkarmak, hadislerle ilgili şerhleri bir araya getirip karşılaştırma yapmak ve hadisin şekil ve muhtevasına yönelik bilgileri toplamaktır. Aynı zamanda rivayetlerin sened-metin muhtevası da şerh ilminin temel unsurlarını teşkil etmektedir. Tek hadis şerhçiliğinden belli bir hadis kitabının ihtiva ettiği hadislerin şerh edilmesine geçilmesiyle sistematik hadis şerhçiliği dönemi başlamaktadır. Sistematik hadis şerhçiliğinde tasnif düzeni, hadislerin tasnifi, müellifin doğrudan ifade ettiği görüşleri, şerh edilen eserin yapısının şerh üzerindeki etkisi ve şerh edilen kaynağın şerhi yönlendirmesi gibi hususlar, klasik dönem şerhlerinde görülen genel çerçevedir.²³

Günümüzde hadis şerhçiliği, dijitalleşmenin ve modern bilimsel yaklaşımların etkisiyle önemli bir dönüşüm yaşamaktadır. Kavramsal çerçeve açısından bakıldığında, hadislerin doğru anlaşılabilmesi için sadece klasik metinlere dayalı geleneksel çalışmalar yeterli olmamaktadır. Artık hadislerin derinlemesine anlaşılması, modern araştırmalar, metin analizleri ve teknolojik araçlarla yapılan incelemeleri de içeren bir yaklaşımla mümkün hale gelmektedir. Çünkü kavramsal çerçeve, hadislerin anlaşılmasında sadece kelime ve kavramların açıklığa kavuşturulması değil, aynı zamanda metnin tarihsel, kültürel ve dilsel bağlamlarının da göz önünde bulundurulmasını gerektirir.

2.2. Hadislerin Zamanın Şartlarına Göre Yorumlanması

H. Peygamber’in örnekliliği, günümüz dünyasında çağın anlayışına uygun bir model olarak alınması gereken önemli bir ilkedir. Bugün, H. Peygamber’in modelini çağın şartlarına uygun şekilde sunmak, onun davranışlarını[n hepsini] birebir tekrar etmektense; yaptığı işleri, o dönemin ve zamanın koşulları içinde aynı ilkeler ve hedefler doğrultusunda yeniden yorumlamaktır. H. Peygamber, yaşadığı dönemde ashabına dini ve ahlaki değerleri örnek davranışları ve açıklamaları aracılığıyla öğrettiği gibi, günümüzde de bu öğretim yöntemlerinden ilham alınarak, bireylerin ve toplumun yaşamına rehberlik edecek bir rol model oluşturulmalıdır. Bu yaklaşım, onun örnekliliğinden yalnızca bireysel ibadet ve ahlak alanında değil, toplumsal hayatın tüm boyutlarında da beslenmek anlamına gelir. Zira içinde bulunduğumuz çağın verimli ve yaşanabilir hâle gelmesi, ancak H. Peygamber’in örnekliliğinden yararlanmakla mümkün olacaktır.²⁴ Hadislerin zamanın şartlarına göre yorumlanması, sadece tarihi metinlerin anlaşılması değil, o metinlerin günümüz dünyasında nasıl bir etki oluşturabileceğini ve toplumsal sorunlara nasıl çözümler sunduğunu keşfetmektir.

²² İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/379-380.

²³ Türkan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 6.

²⁴ H. Musa Bağcı, “H. Peygamber’in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi”, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, ed. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 75.

Bir konuda Hz. Peygamber'in örneğini esas almak, onun gerçekleştirdiği eylemlerin arkasındaki maksadı anlamakla mümkündür. Bu maksat, ya Hz. Peygamber'in sözleriyle ya da uygulamalarıyla açık bir şekilde ortaya konulabilir. Örneğin, Hz. Peygamber'in zekât ve sadaka vermesi yalnızca maddi yardım sağlamak amacıyla değil, toplumsal dayanışmayı güçlendirmek ve infak kültürünü yaymak gibi daha geniş bir maksat taşır. Hz. Peygamber'in yaptığı bir fiilin asli maksadını bilmeden gerçekleştirilen benzer davranışlar, onun örneğinin bütüncül anlamını yansıtmaz. Günümüzde, Resûlullah'ın (s.a.v.) gerçekleştirdiği pek çok davranışa atfedilen anlam ise sıklıkla onun o fiili icra ederken taşıdığı asli amacı yansıtmamakta ve gayesini aşmaktadır.²⁵

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in güzel ahlakından ve gösterdiği güzel örneklerden söz edilir.²⁶ Hz. Peygamber'in bıraktığı bu güzel örnekler kıyamete kadar bâki kalacak ve insanlar onun rehberliğinden yararlanacaklardır. Dolayısıyla Müslümanlar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Resûlullah'ın (s.a.v.) güzel örnekliklerini muhafaza etme noktasında son derece hassas olmalıdırlar. Çünkü onun sünneti Müslümanların hayatına asırlar boyu yön vermiş ve İslâm medeniyetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbenin karşılaştığı sorulara ve sorunlara cevaplar bulmak için hadislerin vârid olduğu zamana referans kaynağı olarak atıfta bulunması sadece ahkâma yönelik rivayetlerle sınırlı olmamıştır. Onun vefatından sonra yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeleri anlamlandırmak için sahâbe onun yaşadığı dönemin örneklerine müracaat etmiştir. Mesela testide nebiz saklamanın hükmü konusunda İbn Abbas Resûlullah'ın (s.a.v.) yasakladığı kapları açıklamış,²⁷ Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, "yeminim var, bu yemekten yemeyeceğim" diyen kişiye Hz. Peygamber'in, hayvana binmeyeceğim diye yemin eden kişinin yeminini bozduğunu örnek göstermiştir.²⁸ Sonradan ortaya çıkan bu ve buna benzer olaylarda, hadisin vârid olduğu zamana atıfta bulunarak çözüme kavuşturma amaçlanmıştır. Örneğin Hz. Âişe (r.a.), bir defasında kendisini ziyarete gelen misafirlerin üzerinde kaba kumaştan bir elbise görünce şu sözleri sarf etmiştir:

"Başını kaldır da şu cariyeme bir bak! O şimdi benim üzerimdeki şu elbiseyi evde giymeye tenezzül etmez. Hâlbuki Resûlullah'ın (s.a.v.) zamanında benim buna benzer bir elbisem vardı. Medine'de gelin olacak her kadın haberci gönderir, düğününde giymek için onu benden ödünç alırdı."²⁹

Bu durum Hz. Âişe'yi sosyo-ekonomik şartların ve ihtiyaç algısının farklılığını giydiği elbise üzerinden bir karşılaştırma yapmaya sevk etmiş olmalıdır.

²⁵ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 286.

²⁶ el-Ahzâb 33/21.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Megâzî", 71.

²⁸ Buhârî, "Megâzî", 76.

²⁹ Buhârî, "Hibe", 31.

Hız. Peygamber'in sünnetindeki temel prensiplerden biri, dinin emirlerini uygularken kolaylaştırma ilkesidir. Bu ilke, Resûlullah'ın (s.a.v.) hayatında pratik bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Hız. Âişe'den rivayet edilen bir hadiste, "Resûlullah iki şey arasında muhayyer kaldığı zaman günah olmadığı sürece, kolay olanı tercih ederdi."³⁰ denilmektedir. Bu hadisin temel mesajı, zorlaştırmak yerine, işleri kolaylaştırarak dinin uygulanabilirliğini artırmaktır. Günümüz dünyasında, kolaylaştırma ilkesi daha da önemli hale gelmiştir. Günümüzde, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi sayesinde, dünyada yaşayan insanlar daha önce hiç olmadığı kadar birbirine bağlı ve yakın hâle gelmiştir. İnsanlar artık coğrafi sınırlamalara takılmadan birbirleriyle iletişim kurabiliyor, farklı kültürlerden etkileniyor ve dünya adeta küçük bir köy gibi bir arada yaşamaktadır. Bu durum, dinin emirlerinin farklı kültürlerle etkileşim içinde kolayca ve doğru bir şekilde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, çağımızda maddi çıkarlar ve toplumsal çekişmeler daha belirgin haldedir. Bu ortamda, dinî yaşamı kolaylaştıran ilkelere daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü, insanlar daha karmaşık sorunlarla karşı karşıya kaldığında, dini yaşamak daha karmaşık hale gelebilmektedir. Hız. Peygamber'in kolaylaştırma ilkesini öne çıkararak, dini daha ulaşılabilir ve yaşanabilir kılmak, Müslümanların karşılaştıkları modern zorluklarla başa çıkmalarını kolaylaştırmaktadır.

2.3. Bütünlük İlkesinin Esas Alınması

Bilgi kaynağı olarak Kur'ân ve sünnet bir bütündür. Ayrıca hadisler de kendi içinde bir bütünlük arz etmektedir. Kur'ân ve sünnet ile bu ikisiyle uyumlu olan âhâd hadis rivayetlerine şekilci, parçacı ve lafızci yaklaşımdan ziyade ilke ve amaçları tespit etmeyi amaçlayan bütünlükçü/bütüncül bir yaklaşımı merkeze almak gerekir. Kur'ân ve sünnet, İslâm tarihi boyunca Müslümanlar tarafından dinin iki temel kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte bazıları, Allah'ın sadece Kur'ân'ı gönderdiğini, Kur'ân'da Hız. Peygamber'e iman ve itaat etme gibi emirlerin Kur'ân'da kayıtlı olduğunu, sünnetin bağlayıcı bir nitelik taşımadığını ileri sürmekten geri durmamışlardır. Bu durum zamanımızda da bazı kesimler tarafından yer yer dillendirilmekte ve bazı çevreler tarafından itibar görmektedir. Bu görüşler tartışılarak deliller istikametinde doğruların ortaya konulması bir zaruret halini almıştır. Sünnetin en önemli yanı, Müslümanlar için teşrî bir değer ifade etmesi ve bu anlamda bağlayıcı olmasıdır. Hadis şerhlerinin güncellenmesinde temel kıstas alınacak hususlardan birisi sadece Kur'ân ve sünnet bütünlüğünden hareketle günümüze bakmak değil, aynı zamanda günümüzden hareketle Kur'ân ve sünnet bütünlüğüne bakabilmektir.³¹

Hadisleri doğru ve sıhhatli bir şekilde değerlendirmek, anlamak ve yorumlamak için bütünsel olarak ele almak gerekir. Çünkü hadisler birbirini açıkladığı için bu durum bir diğerini tahsîs, takyîd veya nesh edebilmektedir.³² Böylece şârih, bir konudaki hadisleri bir araya getirerek bir neticeye varır ve böylece hadisleri bir bütünlük içerisinde değerlendirmiş olur. Klasik dönem hadis alimleri, bütünsel yaklaşım yöntemiyle hadislerin muhtevasının anlaşılması

³⁰ Buhârî "Menâkıb", 61; "Sıfatü'n-Nebî", 23.

³¹ Burhanettin Tatar, "Kur'ân ve Sünnet Bütünlüğü Üzerine Felsefî Bir Analiz", *Diyanet İlmî Dergi* 57/4 (2021), 1019.

³² Mustafa ez-Zerkâ, *Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhnın Rolü*, çev. Abdullah Kahraman (İstanbul: Akademi Yayıncılık, 2002), 22.

ve yorumlanması doğrultusunda gayret sarf etmişlerdir. Ayrıca hadislerin diğer hadislerle takviyesi ile sıhhat değerlendirmesi de yapmışlardır. Böylece bir rivayet ile diğer rivayetler arasında dolaylı olarak irtibat sağlanmıştır. Bu durum sadece mücerred bir sıhhat değerlendirmesi değil aynı zamanda iki rivayet arasındaki eksikliğin bir diğeriyle takviye edilmesidir. Klasik hadis usûlünde bu husus “mütâbaat” veya “şâhid” kavramlarıyla benzerlik göstermektedir.³³

Hadisleri bir bütünlük içerisinde değerlendirmek, bir hadisi diğer bir hadis ile irtibatlandırmak ve onunla açıklamaktır. Yoksa rivayetlerin farklı tariklerini bir araya getirmek demek değildir. Hadislerde (cem’u’t-turuk) dediğimiz şey, hadisin değişik versiyonlarını bir araya getirmektir. Bu konuyla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel (öl. 246/860) şöyle der: “Bir hadisin bütün tarîklerini bir araya getirmeden onu anlamamız mümkün değildir. Çünkü hadislerin farklı tarîkleri birbirlerini tefsir ve izâh eder.”³⁴

Hadislerin değerlendirilmesi ve şerh edilmesi söz konusu olduğunda, bir hadiste tam olarak ifade edilemeyen bir konu, başka bir hadiste bütünsel bir şekilde yer alabilir veya bir ravinin bir kısmını duyduğu hadis, başka bir ravi tarafından tam olarak aktarılmış olabilir. Bundan dolayı, hadislerin şerhi sırasında mana itibarıyla benzer hadislerin de zikredilmesi önemlidir. Eğer hadisin tam metni mevcutsa, bu durum şerhte belirtilmeli ve böylece hadisin mana bütünlüğü sağlanarak anlaşılması kolaylaştırılmalıdır.

Bütünlük, hadislerin temel kaynaklarından elde edilen konu ve içerik doğrultusunda, bazı durumlarda bilgilerin belirli bir biçimde ayrı ayrı işlenmesi şeklinde olabilir. Ya da farklı disiplinlerden elde edilen bilgilerin birleştirilerek bütünsel bir şekilde sunulması da mümkündür. Örneğin, ricâl kaynaklarından alınan bilgilerle şerh kaynaklarından toplanan verilerin, konu bütünlüğü gözetilerek bir araya getirilmesi ya da tek bir bütün içinde ele alınması söz konusu olabilir.³⁵

Bir hadisin muhtevasını doğru bir şekilde tahlil edebilmek için, hadisin bütün tariklerini bir araya getirmek gereklidir. Bu durum, Kur’ân âyetleri için de geçerlidir ve “konulu tefsir” yöntemi, bu yaklaşımın bir parçasıdır. Hadislerin farklı varyantları bulunmakta olup bazen bu varyantlar birbirinden tamamen farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla, bir rivayet yoluyla elde edilen sonuç, başka bir rivayet yoluyla farklı bir biçimde ortaya çıkabilir.³⁶

Saffet Sancaklı, hadislerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, aynı konudaki hadisleri bir araya getirerek bir bütünlük içerisinde ele almayı ve bu şekilde hadisleri doğru anlamada parçacı bir yaklaşım yerine bütüncül bir yaklaşım benimsemenin daha doğru ve isabetli olacağını ifade etmektedir. Bu yaklaşım benimsendiğinde, hadisler arasındaki mutlak, mukayyed, mücmel, mübhem, nâsih-mensûh, umûm ve husûs gibi meselelerin daha kolay bir

³³ Bk. Salahattin Polat, “Mütâbaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/181-182.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-ahlâkı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1996), 2/212.

³⁵ Hoşab, *Hadis Araştırmalarında Usûl*, 21.

³⁶ Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 115-116.

şekilde çözüme kavuşturulabileceğini vurgular. Bu çerçevede amaç, hadislerin Hz. Peygamber'in maksadına uygun şekilde anlaşılmasını sağlamaktır.³⁷

Mehmet Görmez, modern dönemde İslâm dünyasında hâkim olan hadis anlayışının, bütüncül bir bakış açısından yoksun olduğunu ve bu anlayışı parçacı bir yaklaşım olarak değerlendirdiğini ifade etmektedir.³⁸ Görmez, bu durumu, eczacılık yöntemine benzeterek açıklamaktadır. Her ilacın bir hastalığa çare olabileceği doğru olmakla birlikte, her ilacın doktor tavsiyesi olmadan hastalığa şifa olacağını düşünmenin yanıltıcı olduğunu belirtmektedir.³⁹

2.4. Epistemolojik Anlayışla Yapılmış Olması

Epistemoloji, bilginin doğasını, kaynağını, doğruluğunu ve sınırlarını inceleyen felsefe dalıdır. Yunanca *episteme* (bilgi) ve *logos* (bilim, açıklama) kelimelerinden türetilmiştir. Bilimsel bilgi teorisi olarak da tanımlanabilen epistemoloji, bilginin ne olduğu, nasıl meydana geldiği, nasıl gerekçelendirileceği ve kuşkuculuk karşısında nasıl temellendirileceği gibi sorunları ele alır. İnceleme konusu, özellikle bilimsel bilginin mahiyeti ve geçerlilik koşullarıdır.⁴⁰ Analitik ve düşünsel epistemoloji, birinci derecede bilgi üretme faaliyetini incelerken, ikinci dereceden de bu faaliyet için geliştirilen yöntemleri oluşturur. Ayrıca, bilim insanları tarafından benimsenen yöntem ve metotlar üzerinde de durmaktadır. Epistemoloji, kapsam olarak, düşünmenin sınırlarını belirleyen bir çerçeve sunmaktadır.⁴¹

16. ve 17. yüzyıldan itibaren Batı'da süregelen, esas olarak yöntem üzerine odaklanan tartışmaların merkezinde epistemolojinin yer alması, tesadüfi bir olgu değildir. Hem Batı'da hem de İslâm dünyasında çağdaş bilim karşısında benimsenen tutumlar arasındaki farklılıklar büyük önem taşımaktadır. Bilimsel yöntem arayışının ve bu alandaki tartışmaların tamamlanmış bir süreç olarak görülmemesi, geleneksel bazı bilim anlayışları açısından cesaret verici bir durum olarak değerlendirilebilir.⁴²

Modern dönem anlam bilimcilerine göre doğru anlamanın gerçekleşebilmesi için belirli şartların, teorilerin, önerilerin ve konuya özgü çalışmaların varlığı gereklidir. Günümüzde hadisleri anlama ve anlamlandırma çabasında bulunan kişilerin, bu kaynaklardan faydalanması zorunludur. Hadisin geçmiş dönemlerdeki anlamlandırılmasını dikkate alarak yapılan değerlendirmeler, daha sağlıklı ve doğru sonuçlar verecektir. Epistemoloji açısından, doğru anlamanın elde edilebilmesi, insan doğasını, kültürel ortamını ve bağlamı iyi bilmeye bağlıdır.⁴³ Anlama süreci, anlamın ortaya çıktığı bağlamla doğrudan ilişkilidir.

Dini metinler, dil ve anlam yönünden farklı şekilde anlaşılma müsait oldukları için aynı nassa bağlı olarak farklı görüşler ortaya çıkabilmektedir. Tarih boyunca hadisler de farklı

³⁷ Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 118.

³⁸ Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2022), 35.

³⁹ Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, 36.

⁴⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005), 616.

⁴¹ A. C. Grayling, "Epistemology", *The Blackwell Companion to Philosophy*, ed. E. B. Tsui-James & Nicholas Bunnin (Oxford: Blackwell Publishing, 2003), 37-38; Jean-Claude Simard, "Epistemoloji", çev: Ramazan Adıbelli, *Bilimname 2* (2003), 13-14.

⁴² Osman Bilen, "M. İkbal'in Çağdaş Bilim ve Yöntem Anlayışı", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/14 (2001), 103-104.

⁴³ Selçuk Coşkun, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük* (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2003), 226.

farklı anlaşılmalara neden olmuştur. Hadisleri anlama ve yorumlama faaliyetini Hz. Peygamber'in dönemine kadar götürmek gerekir ki onun söylediği maksat doğru anlaşılmalı olsun. Bu da hadisleri epistemolojik bakış açısıyla ve anlayışla değerlendirmekle mümkündür.

Hadisi epistemolojik çerçevede değerlendirmek bir bakıma hadisin parçacıklarını bir araya getirerek bütünlük içerisinde anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Hadisi anlama sadece yüzeysel olarak bilme ve tercüme etmek değildir. Hadisin niçin, ne zaman, nerede, neden, kime, nasıl, hangi şartlarda vs. söylendiğini bilmektir. Bu tür bir anlama, bazen rivayetlerin bütünleştirilmesiyle mümkün olabilmektedir.⁴⁴

2.5. Özgün Bir Yöntemin Takip Edilmesi

Hadis ilminin nihai amacı, sadece hadisleri makbûl veya merdûd olarak sınıflandırmak değil, makbûl kabul edilen hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlamaktır. Dolayısıyla hadislerin anlaşılmasıyla ilgili konulara yeni bir yöntem geliştirilerek hadis ilmi içerisinde yer verilmesi gerekir. Şimdiye kadar bu konu Fıkıh usûlü içerisinde değerlendirildiği ve yer aldığı için müstakil bir yöntem ve metot geliştirilememiştir. Hadislerin kapsadığı alan sadece fikhî konularla sınırlı olmadığından hem fikhî hem de diğer konulardaki hadislerin anlaşılması için yeni bir yöntem ve metot geliştirme ihtiyacı doğmuştur.⁴⁵

Şârihin bir eseri şerh etmeye doğrudan şerh çalışması ile başlaması gerekir. Şârihin müstakil bir şerh oluşturma maksadı olmaksızın talebelerinin derste tuttuğu notlardan müteşekkil olan bir eserin, şerh yöntem çerçevesinde sistematik olmaktan uzak olacağı muhakkaktır.⁴⁶

“Klasik dönemde, özellikle Nevevî (öl. 676/1277) öncesi şârihlerin şerhlerinde çeşitli eksiklikler görülmektedir. Eserin tertip ve tasnifine yeterince riayet edilmemesi, konular arasında bütünlük sağlanamaması ve bazen eserin tamamının şerh edilememesi, sistematik şerhlerin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, mukaddime bölümünden başlayarak eserin tamamının şerh edilmesi, tertip ve tasnifinin yapılması ve hadislerin belirli başlıklar altında sistematik bir şekilde şerh edilmesi gereklidir. Ayrıca, şârih her yeni bölüme başladığında, öncelikle o bölümün içeriğine dair genel bilgilere yer vermelidir. Bu uygulama, şârihin ilerleyen aşamalarda sıkça ele alacağı meseleler hakkında okuyuculara ön bilgi sunarak, onların anlayış sürecine katkıda bulunacak ve kolaylık sağlayacaktır.

Günümüzde hadislerin anlaşılması ve yorumlanması meselesi, klasik şerhlerden faydalanarak, aynı zamanda zamanın şartları ve toplumsal konjonktür göz önünde bulundurularak yeni bir yorumlama yöntemi geliştirilmesi gerektiği bir noktaya ulaşmıştır. Bu durum, sürekli değişen şartlar ve toplumsal yapı nedeniyle zaruri bir ihtiyaç halini almıştır. Son dönemde, hadisleri anlama ve yorumlama konusunda metodoloji geliştirmeye yönelik bazı

⁴⁴ Coşkun, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, 227.

⁴⁵ Kırbasoğlu, “Hadis/Sünnet İlminin Yeniden İnşası”, 18.

⁴⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî, *el-Mu'îm bi-fevâidî Müslim*, thk. Muhammed Şâzelî en-Neyfer (Tunus: Beytü'l Hikme, 1987), 1/198-199.

çalışmalar yapılmıştır.⁴⁷ Bu çalışmalarda anlamanın teorisi geliştirilmeye çalışılmış ve hadisleri bütünlük içerisinde anlayabilmek için dikkat edilmesi gereken hususlara temas edilmiştir.⁴⁸ Bu tür çalışmalar, sürecin başladığının bir göstergesidir. Bundan sonraki aşamalarda, yapılan çalışmalar ışığında yapılacak yeni araştırmalar, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda önemli katkılar sağlayacaktır. Ancak, yeni bir yöntem ve metodoloji geliştirmek, kısa süre içerisinde birkaç çalışmayla çözülebilecek bir mesele değildir.

Hadis şerh ilminde dikkat edilmesi gerekli hususlardan birisi de hadiste geçen lafzın ne anlama geldiğini açıklamaktır. Ancak lafız tek başına, hadiste anlatılmak istenen muradının ne olduğunu veya neyin kastedildiğini izâh etmeye yeterli değildir. Çünkü bir lafzın lügat manasını ortaya koymak ile murâdını tespit etmek, verdiği mesajı doğru anlamak ve ihtiva ettiği hükmü ortaya çıkarmak için muhteva analizinde bulunmak gerekir. Bu da hadisin söylendiği ortamı (evsâtu'l-vürûd), niçin, nerede, ne zaman, neden, nasıl ve hangi şartlarda söylendiğini tespit etmekle mümkün olur.⁴⁹ Bu açıdan özgün bir şerh metodu ortaya koyarken hadislerin neşet ettiği ortam ve zaman bilgileri mutlaka dikkate alınmalıdır.

Netice itibariyle, bir şârihin şerhinde bâb başlıkları koyması, senedde zikredilen râviler hakkında ayrıntılı bilgi sunması, hadislerin şerhinde konuyla ilgili farklı alanlardan bilgiler aktarması ve bu bilgileri belirli bir sistem dahilinde sunması, özgünlüğü etkileyen önemli faktörlerdendir. Bu metodla yapılan şerhler, kendisinden sonra gelecek şârihler için de örnek teşkil edecektir. Ancak bu sürecin başarıyla yürütülebilmesi, geniş bir bilgi birikimi ve uzun soluklu okumaları gerektirmektedir.

2.6. Hadislerin Sünnet Ekseninde Yorumlanması

Sünnet/hadisler, Kur'ân'dan sonra dinin temel ikinci kaynağıdır. Hicrî ilk asırdan itibaren sözlü ve yazılı olarak derlenmeye başlanmış, akabinde anlama ve yorumlama devresine geçilmiştir. Daha sonra, hadis ilimlerinden 'Dirâyetu'l-Hadîs' adı altında sınırları belirginleşen sünnet kavramıyla birlikte bu süreç daha sistemli hâle gelmiştir. Böylece bir rivayet değerlendirmeye alınırken, Kur'ân ve sahih sünnete ters düşüp düşmediğine ve sünneti içerip içermediğine bakılmaya başlanmıştır. Fikhî mezheplerin ortaya çıkmasıyla birlikte sünnet kavramı, Ehl-i hadis ve Ehl-i re'y olarak adlandırılan muhaddisler ve fakihler arasında farklı tanımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵⁰

Hadislerin muhtevalarının daha iyi anlaşılması için yapılması gerekenlerden biri de hadisleri sünnet çerçevesinde değerlendirmektir.⁵¹ Bu durum hadislerin hadisle ve sünnetle şerh edilmesi suretiyle, hadisleri anlama noktasında diğer rivayetlerin ve sünnetin önemini ortaya koymuştur. Konuyla ilgili örnek vermek gerekirse, "Hilâli gördüğünüzde oruç tutun,

⁴⁷ Örnek çalışmalar hakkında bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek Fikhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, Ayhan Tekineş, *Hadisi Anlama Problemi*.

⁴⁸ Coşkun, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, 235.

⁴⁹ Necmeddin Şeker, "Bir İstilah Denemesi: Evsâtu Vurûdî'l-Hadîs", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/1 (Ocak-Haziran 2019), 23-40.

⁵⁰ Bk. Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2015), 26-64.

⁵¹ Bânnêkâ, "Menhecîyyetü Şerhi'l-Hadîs: Aşâleten ve Mu'âşaraten", 174.

tekrar gördüğünüzde ise iftar edin” bâbında geçen ve İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste, “Bir ay 29 gecedir. Hilâli gördüğünüzde oruç tutun, eğer hava bulutlu ise (hilâli göremiyorsanız) Şaban ayını 30’a tamamlayın.” buyurulmaktadır.⁵² Şârih Kastallânî (öl. 923/1517) bu hadisi, bundan önceki hadisteki “Hilâli takdir ediniz” kavlini şerh ederken, bu hadisin diğer bir hadis ile şerh edilmesini doğruya en yakın tefsir ve şerh olduğunu beyan ederek hadislerin sünnetle ve diğer hadislerle açıklanmasının önemini vurgulamaktadır.⁵³

Hz. Peygamber’in fiillerinin sahâbe tarafından farklı şekillerde nakledilmesi hususu manayla rivayetin dışında kalmaktadır. Çünkü sahâbe, Resûlullah’ta (s.a.v.) görmüş oldukları durumu kendine göre anlattığı için tabîi olarak her râvinin rivayetinde değişiklik olması normaldir. Özellikle namaz ve hacla ilgili rivayetlerde bu farklılıklar belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber, bazen bir hadisi birkaç kez söylediği olmuştur. Hadisi duyan sahâbe ise ondan kendi duyduğunu rivayet etmiştir.

Hadisleri anlama ve yorumlama sürecinde sünnet ihtivâ etmeyen veya sünnete uygun düşmeyen tasnifler yer almamıştır. Bu yüzden Resûlullah’ın (s.a.v.) hangi fiil ve uygulamalarının sünnete dahil olduğu hangilerinin olmadığı Müslümanlar arasında farklı sünnet anlayışına sebep olmuştur. Sahâbe devrinden itibaren Hz. Peygamber’in bir takım söz, fiil ve uygulamalarına zahîrî yaklaşım sergileyerek sünnet diyenler olduğu gibi bunun aksi olan onun amacını dikkate alan yaklaşım sahipleri de olmuştur.⁵⁴

Bir söz, doğrudan olduğu gibi dolaylı anlatım yoluyla da anlaşılır. Kur’ân’da zâhiri ve mecâzi manalar olduğu gibi hadislerde de aynı şey söz konusudur. Şârih hadislerde geçen mecâz ifadelerin nasıl anlaşılması gerektiğini şerhinde ortaya koymalıdır. Eğer mecâz olarak anlaşılması gereken bir hadis, zâhiri manasıyla anlaşılıp şerh edilirse bu durum hadislerin yanlış anlaşılmasına yol açar. Dolayısıyla hadislerin doğru anlaşılıp şerh edilebilmesi için mecâz ifadelerin de bilinmesi önem arz etmektedir.⁵⁵ Örneğin, Hz. Peygamber’in davranışları ve fiillerinin sözlü/hadis aktarımında mecâzî anlatımlara rastlamak zordur. Çünkü sahabe tarafından bizzat müşahade edilmiş ve gerçekliği tescil edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber’in kavillerinde/sözlerinde mecâzî unsurlar bulunabilir. Zira Hz. Peygamber, Arap dili ve belagatının tüm inceliklerine vakıf olarak konuşma dilini etkili bir şekilde kullanmıştır.

Resûlullah (s.a.v.) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Burnu yerde sürtülsün! Burnu yerde sürtülsün! Burnu yerde sürtülsün!” Bunun üzerine yanındakiler, “Kimin burnu sürtülsün Yâ Resûlallah? diye sordular. “Ramazan ayına girip de ondan günahları bağışlanmadan çıkamayanın, yanında anne-babasından birisi veya her ikisi ihtiyarladığı halde cennete

⁵² Buhârî, “Savm”, 5, 11; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi’u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Siyâm”, 19-20.

⁵³ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *İrşâdü’s-sâri li şerhi Şâhihi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1410/1990), 4/521

⁵⁴ Muammer Bayraktutar, “İmam Şâfi’de Hadisleri/Sünneti Anlama ve Değerlendirmede Temel Yaklaşımlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 115.

⁵⁵ Bk. Şerîf Rızâ, *el-Mecâzâtü’n-nebeviyye*, thk. Taha ez-Zeynî (Beyrut: Dâru’l-Edvâ, 1986), Müellif bu eserinde yaklaşık 361 hadisi değerlendirerek tahlil etmiştir; Hadislerin anlaşılmasında mecâzın önemi üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Recep Bilgin, “İbn Dakîkul’id’in Şerhu’l-İlmâm bi-Ehâdisi’l-Ahkâm’ında Hadisleri Analma Yöntemi Olarak Hakikat-Mecaz Olgusu”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (2024), 526-546.

giremeyenin, yanında ismim anıldığı halde bana salât-u selâm getirmeyenin.”⁵⁶ Bu hadisin şerhinde “anne-babanın bir insanı cennete sokması”nın mecâz olduğu bilinmelidir. Aslında anne-babanın evlatlarını cennete sokma güçlerinin ve yetkilerinin olmadığı, gerçekte insanları cennete veya cehenneme girdirenin Allah olduğu gerçeği bilinmelidir. Bu hadiste kastedilen maksat, bir kimsenin anne-babasına hizmet etmesi sonucu Allah’ın rızasını kazanması ve mükâfat olarak da cennete girme hakkı kazanmasıdır.⁵⁷

Hiz. Peygamber’in sünneti, Nebvî metot çerçevesinde kapsamlılık ilkesine göre tekâmül ettiğinden, dengeli, olgusal ve kolaylaştırıcı özellikleriyle insanlara sunulmalıdır. Çünkü Resûlullah’ın (s.a.v.) sünnetinde Rabbânî manalar, çok yönlü insanî değerler ve ahlâkî yapının asil ilkeleri vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Doğrusu Allah’ın Resûlü’nde sizin için, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çokça zikredenler için güzel bir örnek vardır.*”⁵⁸ “*Resûl size ne veriyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının.*”⁵⁹ Müslümanların, sünneti en güzel anlamalarının bir yolu da sahâbenin yaşantılarına bakmalarıdır. Çünkü onlar dinin emirlerini Hiz. Peygamber’den öğrendiler, sonra öğrendikleriyle amel ettiler ve bunları da İslâm toplumlarına öğretiler.

Günümüzde Müslümanların en temel sorunu, düşünsel bir sorundur. Bu problem, özellikle sünneti anlamada ve uygulamada açık bir şekilde kendini göstermektedir. Söz konusu durum, İslâmî uyanış akımlarının sünnete yaklaşımlarında daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çoğu zaman, yanlış anlayışlar ve dar bir perspektif nedeniyle, sünnet sadece şekilsel kalıplar ve bazı fenomenlerden ibaret olarak görülmektedir; bu da Nebvî metodun hayata geçirilmeden sadece yüzeysel bir biçimde benimsenmesine yol açmaktadır.⁶⁰ Bu durum, genellikle dinde aşırılığa kaçma olarak değerlendirilmektedir. Oysa İslâm, özünde kolaylaştırıcı bir din olup, dinde aşırılıktan sakındırmak amacıyla Resûlullah (s.a.v.) şu şekilde buyurmuştur: “*Dinde aşırılığa kaçmaktan sakının! Çünkü sizden öncekiler, dinde aşırılık yaptıkları için helâk olmuşlardır.*”⁶¹ Dolayısıyla, sünnet ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanması sürecinde, ifrat ve tefrite kaçılmadan, Hiz. Peygamber’in ne kastettiği doğru bir şekilde anlaşılmalı ve sözlerin yanlış bir anlamla yorumlanması, dinde tahrifat ve sapmalara yol açabileceği için dikkat edilmelidir.

2.7. Kapsamlılık İlkesinin Esas Alınması

Klasik şerhler, modern dönemde sünneti Müslümanların ve İslâm dünyasının muhtaç olduğu bir dünya görüşü olarak modelleme yapamadığı için çağdaş ihtiyaçlara, bölgesel ve küresel düzlemdeki meydan okumalara cevap vermede zorlanmaktadır. Bu sebeple hadisler

⁵⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî es-Sülemî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), “Deâvât”, 100.

⁵⁷ Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirââtü’l-mefâtih şerhu Mişkâti’l-meşâbih*, nşr. Cemâl Aytânî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2007), 3/12.

⁵⁸ el-Ahzâb 33/21.

⁵⁹ el-Haşr 59/7.

⁶⁰ Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, 164.

⁶¹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun’im Şelbî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), “Menâsik”, 217; İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1395/1975), “Menâsik”, 63.

şerh edilirken kapsamlı bir perspektifle maksûd manaların ortaya çıkarılması ve manaların teke indirgenmemesi anlam genişlemesi açısından önemlidir. Manaların teke indirgenerek başka anlamların dışarıda bırakılması, kapsamı daraltacağı için o mananın uygulama alanı da sınırlı olacaktır. Bu sebeple hadislerdeki anlatımların, lafız ve bağlam bilgisi çerçevesinde birden fazla manaya gelebileceği gerçeği gözden ırak tutulmamalıdır. Her ne kadar Hz. Peygamber tek manayı kastetmiş olsa da o mananın günümüzdeki iz düşümü, şârihin çıkardığı manadan farklı olabilir. Kapsamlı yorum, mananın evrenselliğini artıracak için her dönemde ve koşulda sünnetin uygulanabilir niteliğine de katkı sağlayacaktır.

Hz. Peygamber'in risâlet süresince söylediği birçok söz, işlediği birçok fiil ve şâhit olduğu birçok hâdis bulunmaktadır. Bunların hepsi sahâbe tarafından nakledilememiş ve günümüze kadar ulaşamamıştır. Resûlullah'a (s.a.v.) ait bir haberin doğru anlaşılması ve yorumlanması için hangi süreçlerden geçtiğinin tespit edilmesi ve sürecin iyi bilinmesi gerekir. Hz. Peygamber'in söylediği bir söz, o zamandan, şartlardan ve orada bulunanlardan bağımsız değildir. Yine Hz. Peygamber'in o sözü söylediği sıradaki hareketleri, orada söylediği diğer sözleri ve hatta oradan ayrılanlara kadar olanları bir kenara bırakarak sadece hadis metninin bir kısmına odaklanmak ve tek anlam çıkarmak doğru neticeye götürmeyebilir.

Bir hadisin geçirdiği aşamalar şu şekilde cereyan etmektedir:

1. "Olay aşaması: Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takriri.
2. Şehâdet (tahammül) aşaması: Sahâbe'den en az birinin şahit olması ve işitmesi.
3. Anlatım (edâ) aşaması: Olayın şâhidi olan sahâbînin en az bir kişiye anlatması.
4. Nakil (rivayet) aşaması: Anlatılan kişinin bir başkasına rivayet etmesi.
5. Kayıt aşaması: Rivayetlerin ezber, uygulama veya yazı olarak kayıt altına alınması.
6. Anlama ve yorumlama aşaması: Rivayetlerin muhtevasına göre değerlendirilmesi.
7. Cem ve tasnif aşaması: Rivayetlerin muhtevasına göre toplanması ve tasnifi.
8. Tespit ve tevsik aşaması: Rivayetlerin belli kriterlere göre seçilmesi ve belgelendirilmesi.
9. Şerh, te'vil ve tenkid aşaması: Rivayetlerin açıklanma, yorumlanma ve eleştirisi."⁶²

Hz. Peygamber'in söylediği bir sözü, yaşadığı bir olayı ve takrirlerini ifade eden hadisin geldiği son aşama şerh aşamasıdır. Bu aşama hadislerin ortaya çıktığı ilk asırdan itibaren günümüze kadar süren dinamik bir süreçtir.

⁶² Apaydın, *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, 29.

İslamî ilimlerle meşgul olan herkes hadislerden doğrudan ya da dolaylı faydalanmışlardır. Aynı şekilde hadisleri anlamada ve yorumlamada fakihler ile muhaddisler birbirinden az ya da çok istifade etmişlerdir. Çünkü hadisleri tahrir etmenin ve lafızlarını araştırmanın dinde köklü bir temeli vardır. Bu iki temelden hiçbiri ihmal edilmemelidir. Salt gerçek bu iki temelin bir arada kullanılmasıdır. Birinin eksiğinin diğeri ile giderilmesidir.⁶³ Konuyla ilgili olarak Hattâbî, *Mealimü's-sünen* adlı eserinin baş tarafında şu bilgilere yer vermektedir:

“Zamanımızdaki ilim adamlarının, muhaddislerle fakihlerin her biri gayesine ve hedefine varmak için diğere muhtaçtır, ondan uzak kalamaz. Muhaddislerin hadisler üzerindeki genel çalışması, rivayetler ve hadis tariklerini cem etmektir. Fakihlerin çalışması ise kendilerine ulaşan hadislerden benimsedikleri görüşe ve mensubu oldukları mezhebe uygun şekilde istinbât ederek hadisi delil olarak kullanmaktır.”⁶⁴

Şârihler, hadisleri yorumlarken ilk önce âyet ve hadislere, daha sonra sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlerin ve mezhep imamlarının görüşlerine yer vermektedirler. Çünkü her şârih şerhini belirli bir metoda göre yapmadığı için hadisleri anlama, yorumlama ve onlardan hüküm çıkarma hususunda farklılıklar söz konusu olabilmektedir.

2.8. Genele Hitap Etmesi ve Herkesin Anlayacağı Bir Dilde Olması

Arapça'da bir kelimenin manasının doğru anlaşılması için öncelikli olarak o kelimenin doğru telaffuz edilmesi gerekir. Mekke'de Kur'ân'ın indirildiği toplumun ümmî olmasından dolayı vahyin nüzûlü esnasında okuma yazma bilen kişi sayısının yaklaşık on yedi kişi olduğu rivayet edilmekte.⁶⁵ Resûlullah'ın (s.a.v.) ilk dönemlerinde bile Arapça yazı olarak gelişmemişti. Bundan dolayı hadis tahammül yollarından “semâ”, en güvenilir metot haline getirilmiştir. Zira kağıtlarda yazılmış olan bilgilerin başkaları tarafından yanlış okunup anlaşılma ihtimalinden ve art niyetli kişilerin tahrif etmeleri endişelerinden dolayı şârihler, şerhlerinde hadislerde geçen kelimelerin yazılışına ve okunuşlarına ayrı bir önem vererek bunları garîb kelimeler başlığı altında açıklamışlardır.⁶⁶

Şârihler, hadislerde geçen garîb kelimelerin manalarını herkesin anlayacağı şekilde basit olarak açıklamaya gayret göstermişler, bazı şârihler şerhlerinde sadece müşkil lafızları açıklamakla kalmamışlar aynı zamanda manası açık olan lafızları da açıklama ihtiyacı duymuşlardır. Farklı okunuşa gelebilecek manaları belirtmişler ve kelimenin manasını hadisin diğer varyantlarıyla desteklemişlerdir.

⁶³ Şah Veliyyullah Dihlevî, *el-İnsâf fi Beyâni Sebebi'l-ihtilâf (İslâm Hukukundaki Farklı Görüşlerin Sebepleri)*, çev. Rahmi Yaran (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002), 48.

⁶⁴ Hattâbî, *Mealimü's-sünen Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), 1/3-5.

⁶⁵ Ahmed b. Yahyâ el-Belazûrî, *Futûhu'l-büldân* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 450; Hanefî Palabıyık, “Cahiliye Dönemi ve İslâm'ın İlk Yıllarında Okuma- Yazma Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 32.

⁶⁶ Mustafa Dîb & Muhyiddin Mistu el-Buğa, *el-Vâfi fi şerhi'l-Erba'ine'n-Neveviyye* (Beyrut: Dâru'l-Mustafâ, 2010), 391.

Örneğin klasik dönem şârihlerinden olan Kastallânî'nin, *İrşâdü's-sârî li şerhi Şahîhi'l-Buḥârî* adlı eseri, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî* ve *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*'den sonra üçüncü sırada anılmaktadır. Bu eserin, önceki şerhlerin aksine kelime tekrarından kaçınarak kısa ve özlü açıklamalar yapması sebebiyle, her seviyedeki okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği mahiyette olduğu görüşü hakimdir. Aynı zamanda hadis metinlerine esas aldığı kendi nüshasını, Yunînî (öl. 701/1302) nüshasıyla karşılaştırmış ancak sadece Yunînî nüshasına bağlı kalmayıp çeşitli nüshalardan kendine göre tercihler yapmıştır. Bu husus Kastallânî'nin eserinin en önemli özelliği olarak da kendini göstermektedir.⁶⁷ Bu bağlamda, Günümüzde M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan ve Raşit Küçük (1947-2022) tarafından hazırlanan *Riyâzü's-sâlihîn* şerhi, anlaşılır bir dil kullanımı ve güncellik açısından, sünnet kültürünün halk kitlelerine aktarılmasında önemli bir başarıya imza atmıştır. Bu yönüyle, eser, geniş bir okuyucu kitlesinin hadislerin mesajını ve sünnetin öğretisini anlamasına katkı sağlamıştır.⁶⁸

Klasik hadis şerhçiliği, genelde hadisin isnadındaki râvileri hakkında bilgi vermek, metinlerdeki izaha muhtaç kelimeleri açıklamak, metinleri bir bütün olarak değil de parça parça ve gerekli görülen yerleri açıklamak, hadiste geçen fıkıh ve kelâm ile ilgili görüşlere temas etmek şeklinde özetlenebilir. Yapılan bu tür şerhler genellikle ilim adamlarına yönelik olduğu için günümüzde bu tür şerhlerin ilim erbabına faydası olsa bile, geniş halk kitlelerine sağlıklı bir sünnet anlayışı sunması mümkün değildir.⁶⁹ Dolayısıyla sünnetin çağa taşınması sadece hadislerle sınırlı kalmamalı Resûlullah'ın (s.a.v.) sireti de çağdaş bir anlayışla yeniden değerlendirilip bütün insanların istifadesine sunulmalıdır.

Klasik dönem şerhlerin kavramsal çerçevesi ve terminolojisi de günümüzde tam manasıyla anlaşılmadığı için kavramsal çerçeve, içerik, yeni bir dil ve üslup kullanarak çağdaş şerhçilik anlayışında güncellenmesi gerekir. Gerek hadislerin şerhinde gerekse tercümelerinde çağa göre genelin anlayacağı bir dil kullanılmalıdır.⁷⁰

2.9. Sünnetin Evrensel Görüşünü Yansıtması

Hadis edebiyatının önemli bir türünü oluşturan şerhler, sünnetin/hadislerin anlaşılması, yorumlanması ve içinde bulunulan zamanla irtibatlandırılması konusunda tarih boyunca önemli misyon üstlenmişlerdir. Ancak yazılan pek çok şerh, şârihin meşrep, mezhep ve içinde bulunduğu ortamdan doğrudan etkilenmektedir. Bu yüzden şerhler bir yandan sünnetin anlaşılması için uğraş verirken diğer yandan şârihin taassuplarından kurtulamamıştır.⁷¹

⁶⁷ Kandemir, "el-Câmiu's-Sahih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/121.

⁶⁸ Erdinç Ahatlı, "Klasik ve Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği: Şekil ve Muhteva Açısından Bir Mukayese", *İslam ve Klasik*, ed. Sami Erdem (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 49.

⁶⁹ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 24-25.

⁷⁰ Bânekâ, "Menheciyyetü Şerhi'l-Hadîs: Aşâleten ve Mu'âşaraten", 181.

⁷¹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Kahraman, "Hadis Şerhinde Mezhep Faktörü", *Usûl: İslam Araştırmaları* 7 (2007), 7-34.

Bugün içerisinde yaşadığımız teknoloji çağı, günümüz insanına pek çok fırsat sunduğu gibi devasa sorunlarla da karşı karşıya bırakmıştır. Teknolojinin getirdiği yenilikler, insanları içinden çıkılmaz zorluklarla karşı karşıya bırakmış ve hayatı anlamlı kılma yollarından biri olan dinî değerler açısından ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ne yazık ki, bu durum, insanları aşkın değerlerden uzaklaştırarak yalnızlığa itmiştir.

Müslümanların inançla ilgili karşılaştıkları sorunlar, her asırda farklılaşmakta olup, bu sorunların temellendirilmesi ve savunulmasına yönelik yaklaşımlar da zamanın ihtiyaçlarına göre geliştirilmeli ve güncellenmelidir. Günümüzde, bu sorunlar hem inanç alanında hem de sosyal medya platformlarında, doğru ile yanlış arasında ayırım yapabilecek düzeyde bilgiye sahip olmayan bireyler için son derece karmaşık bir hâl almıştır.⁷²

Sünnet ve hadislerin anlaşılmasında Resûlullah'ın (s.a.v.) dönemi ve hadisin söylendiği şartlar önemli olduğu gibi günümüz şartları ve imkânlarıyla birlikte çevre faktörü de önemlidir. Misal olarak, "Misvak ağız temizleyici ve Rabbi hoşnut edicidir."⁷³ hadisinde kastedilen misvakın kendisi değil onun işlevi olan ağız temizliğidir. Çünkü sünnetin yapılmasını istediği şey ağız ve dişleri temizlemektir. Günümüzde ağız ve diş temizliğini yerine getirmek için farklı araçlar mevcuttur. Bu yüzden misvak kullanmak sünnetin bir parçası iken ağız ve dişleri temiz tutmak sünnetin maksat ve amacıdır.⁷⁴

Kur'ân ve sünnetin çağımızdaki evrensel mesajının gün yüzüne çıkarılması hem bireysel hem de toplumsal boyutta İslâm'ın ilke ve değerlerinin her dönemde uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, dünya ve âhiret arasındaki dengeli yaklaşımın korunması, Müslümanların hem günlük yaşamlarını hem de ahlaki ve sosyal sorumluluklarını bütüncül bir perspektifle ele almalarını sağlar. Sünnetin evrensel görüşünün açıklığa kavuşturulması, yalnızca belirli ibadetlerin uygulanmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda Peygamberimizin (s.a.v.) temel davranış ilkelerinin, ahlâkî, sosyal ve kültürel boyutlarının günümüz şartlarına uygun şekilde anlaşılmasını ve yorumlanmasını da kapsar. Bu yaklaşım, hadislerin ve sünnetin maksadını kavrayarak, bireylerin günlük yaşamlarında ve toplumsal ilişkilerinde ölçülü, akılcı ve sorumluluk bilinciyle hareket etmelerine imkân tanır. Dolayısıyla sünnetin evrensel mesajının günümüz dünyasında etkin bir biçimde yaşanabilmesi, hem klasik hadis şerhçiliğinin sağladığı metinsel derinlikten hem de çağdaş toplumsal ve kültürel analizlerden beslenmeyi gerektirir. Bu bütüncül anlayış, İslâm'ın ahlaki, sosyal ve ibadet yönlerinin çağımız insanı tarafından doğru bir şekilde benimsenmesini mümkün kılar.

Bu bağlamda Fazlurrahman'ın "Yaşayan Sünnet" anlayışı, sünnetin tarihsel bir miras olarak dondurulmak yerine, temel ahlaki ve ilkesel özünü koruyarak her dönemde yeniden yorumlanması gerektiğini savunur. Ona göre sünnet, Hz. Peygamber'in örnekliğini şeklen taklit etmekten ziyade, onun rehberliğinde ortaya konan ahlaki bilinç ve amaç merkezli davranış modelini çağın şartlarına göre canlı tutma çabasıdır. Bu yaklaşım, sünnetin evrensel mesajının

⁷² Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 21.

⁷³ Nesâî, "Tahâret", 5.

⁷⁴ Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, 253-256.

sadece geçmişte yaşanmış bir örneklik değil, günümüzde de toplumsal dönüşümün dinamik bir kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁵

SONUÇ

Hadis ilminin alt dallarından biri olan hadis şerhi ilmi, Hz. Peygamber'in hadislerindeki muradı doğru biçimde kavramayı ve bunları ilmî ilkeler doğrultusunda açıklamayı hedefleyen köklü bir disiplindir. Bu gelenek, sahâbe döneminden itibaren başlayan sözlü açıklama faaliyetlerinin zamanla sistematik bir yapıya kavuşmasıyla ortaya çıkmıştır. Hicrî 4./10. yüzyıldan itibaren ise hadis şerhi alanında müstakil eserler kaleme alınmaya başlanmış, böylece şerh faaliyeti bağımsız bir ilmî yönelim hâline gelmiştir. Takip eden asırlarda bu çalışmalar, farklı metot ve yaklaşımlarla zenginleşmiş; şerh geleneği, İslâm ilimleri arasında merkezi bir konuma ulaşmıştır. Şerhlerin oluşumunda ilmî birikim, sosyo-kültürel çevre, dönemsel şartlar, psikolojik etkenler, nass anlayışı ve mensup olunan mezhep belirleyici rol oynamış; bu unsurlar müelliflerin hadisleri yorumlamalarına doğrudan yansımıştır. Klasik dönem şerhleri, bu çok yönlü etkilerin bir sonucu olarak bulundukları çağın ilmî ve toplumsal dinamiklerini yansıtmış ve hadis ilminin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Ancak zamanla değişen düşünce biçimleri ve toplumsal şartlar karşısında bu şerhler, modern dünyanın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır.

Modern dönem hadis şerhçiliği, bu mirası tamamen reddetmeden; bilakis onu günümüzün epistemolojik, metodolojik ve toplumsal koşullarıyla yeniden yorumlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda modern şerhçiliğin temel esasları, kavramsal çerçevenin güncellenmesi, hadislerin çağın şartlarına göre yorumlanması, bütünlük ve kapsamlılık ilkelerinin korunması, sünnet ekseninde yorumlama, özgün bir metodoloji geliştirme ve herkesin anlayabileceği açık bir dil kullanma olarak belirlenmiştir. Bu ilkeler, hem klasik hadis mirasının ilmî disiplinini muhafaza etmekte hem de çağdaş bireyin zihinsel, kültürel ve toplumsal yapısına uygun yeni bir yorum ufku kazandırmaktadır.

Hadislerin anlamlandırılmasında epistemolojik temelli bir yaklaşım, bilgi üretimini daha bilinçli hâle getirmekte ve rivayetlerin tarihsel bağlamlarını dikkate alarak yanlış anlamaların önüne geçmektedir. Bu noktada Fazlurrahman'ın (1919-1988) "Yaşayan Sünnet" anlayışı, sünnetin tarihsel bir olgu olarak dondurulmasına değil, her dönemde ahlâkî özü korunarak yeniden inşa edilmesine imkân tanımaktadır. Böyle bir anlayış, Hz. Peygamber'in rehberliğini şekilsel bir taklitle sınırlamayıp, onun ahlaki bilincini ve maksad merkezli davranış modelini çağın şartlarına taşımayı mümkün kılar.

Günümüz âlimlerinin sünnet ve hadisleri anlamada müstakil, bütüncül ve çağın ihtiyaçlarına cevap verebilen bir metodoloji geliştirmeleri; hadis şerhçiliğinin hem ilmî kimliğini güçlendirecek hem de sünnetin evrensel mesajının doğru bir şekilde aktarılmasını

⁷⁵ Fazlurrahman'ın "yaşayan sünnet" kavramına yüklediği anlam hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Hakkı Ünal, "Fazlurrahman'ın Sünnet Anlayışı ve 'Yaşayan Sünnet' Kavramı Üzerine", *İslami Araştırmalar* 4/4 (1990), 285-294.

sağlayacaktır. Böyle bir yaklaşım, hadislerin tarihsel bağlamına bağlı kalırken onların güncel değerini koruyacak, böylece İslâm düşüncesinin hem ilmî hem de toplumsal alanda yeniden üretken bir nitelik kazanmasına katkı sağlayacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

An Analysis on the Principles of Modern Period Hadīth Commentary

Throughout history, the main issues that have occupied scholars of hadīth the most are hadīth commentary, correct understanding of hadīths. Hadīth commentaries began to be compiled starting from the 3rd/9th century of the Hijra, and numerous hadīth commentaries have emerged to date. The determinations, explanations and interpretations made in classical hadīth commentaries regarding the exemplary life of the Prophet mainly reflect the characteristics of their own period. Since the modern era man's thought, perspective on life, perception of events, view of his surroundings and ability to interpret are different, the interpretations in classical commentaries cannot be fully connected to today. As a result of the events that have developed in this era and the technological developments encountered, the need to understand the hadīths without separating them from the essence of Islam and without deviating from the purpose of the lawgiver is expressed by today's scholars. The real reason behind such a demand is the difference between the Islamic way of life shaped by the classical understanding of sunnah and the way of life in the modern period. It is an important issue to analyze and evaluate the previously written commentary and hashiyah accumulations, to ensure the connection of the meanings and to be able to understand them correctly from the perspective of the present day, to update the commentaries. By updating the hadīth commentaries using the conceptual framework, content, new language and style, the actual value of the hadīths will be constantly kept on the agenda. The aim of the research is to reveal the criteria and basic principles of the commentaries to be written to ensure that the hadīths are correctly understood by today's people, and thus to contribute to the field. The research primarily focuses on the analysis of the concept of commentary, its importance and purpose in the science of hadīth, and then the basic principles of modern-era hadīth commentary are presented. In the research, it was determined that the science of hadīth commentary, is defined as "the science that investigates the intention of the Prophet in his hadīths according to Arabic rules and religious principles, to the extent of human capacity." As a term, commentary has been used to explain the concepts of a hadīth or narrations in a hadīth book, to explain them in terms of language, content, chain of narration, ruling, reason for occurrence and historical context, to explain the parts that are difficult to understand, to indicate the meaning. Among the factors that shaped hadīth commentaries in the classical period, issues such as time-space, sociocultural environment, psychological factors, perception of the texts and the influence of the sect to which they belonged come to the fore. According to the findings, the basic principles of modern-era hadīth commentary consist of the following headings: improving the conceptual framework, interpreting the hadīths according to the conditions of the time, taking the principle of integrity as a basis, being done

with an epistemological understanding, following an original method, interpreting the hadīths in line with the Sunnah, taking the principle of comprehensiveness as a basis, addressing the general public and being in a language that everyone can understand, and reflecting the universal view of the Sunnah. The use of chapter headings in a commentator's work, the provision of detailed information about the narrators mentioned in the chain of transmission, the incorporation of data from various disciplines in the explanation of hadiths, and the systematic presentation of this information are among the key elements that enhance the originality of a commentary. This approach also serves as a model for subsequent commentators. However, successfully implementing such a method requires profound scholarly expertise and sustained academic effort. Today, the commentary on *Riyāḍ al-Ṣāliḥīn* prepared by M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, and Raşit Küçük makes significant contributions to conveying the culture of the Sunnah to a wide audience through its clear language and contemporary approach. The work enables readers to better comprehend the message of the hadiths and the teachings of the Sunnah, thereby serving as a successful example of methodological development in modern hadith commentary. In conclusion, the use of technological tools and modern analytical methods makes the commentary of hadiths more accessible and effective, allowing researchers to examine hadith texts from a broader perspective, overcoming the limitations of the classical period. It is a critical step for contemporary scholars to develop an independent and holistic methodology to correctly understand and interpret the Sunnah and hadiths, in order for hadith commentary to be recognized as an autonomous discipline. Through this approach, the contemporary relevance of hadiths will be preserved, and the universal message of the Sunnah can be conveyed to people in a manner suited to the needs of the age.

Keywords: Hadīth, Sunnah, Commentary, Interpretation, Modernism.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Ahatlı, Erdiñç. “Klasik ve Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği: Şekil ve Muhteva Açısından Bir Mukayese”. *İslam ve Klasik*. ed. Sami Erdem. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Ahterî, Mehmed Efendi. *Ahterî-i kebîr*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310/1892.
- Akalın, Şükrü Halûk vd.. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Apaydın, Mehmet. *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Bağcı, H. Musa. “Hz. Peygamber’in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi”. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. ed. Mahfuz Söylemez. 75-91. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları Aralık, 2007.
- Bağdâdî, Hâtib. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Câmi’ li-aḥlâkı’r-râvî ve âdâbî’s-sâmi’*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1996.
- Bânnekâ, Ahmed el-Müctebâ & Abdullâh, İsmâîl Hâc. “Menheciyyetü Şerhi’l-Ḥadîs: Aşâleten ve Mu’âşaraten”. *et-Tecdîd* 16/32 (2012), 159-195.
- Bayraktutar, Muammer. “İmam Şâfi’de Hadisleri/Sünneti Anlama ve Değerlendirmede Temel Yaklaşımlar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 83-125.
- Belazûrî, Ahmed b. Yahyâ. *Futûḥu’l-büldân*. Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2001.
- Bilen, Osman. “M. İkbal’in Çağdaş Bilim ve Yöntem Anlayışı”. *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/14 (2001), 103-104.
- Bilgin, Recep. “Hadis Şerhlerinin Güncellenmesi Sorunu”. *VII. International European Conference on Social Sciences*. 174-179. Antalya, 22-24 April, 2022.
- Bilgin, Recep. “İbn Dakîkûl’id’in Şerhu’l-İlmâm bi-Eḥâdisi’l-Ahkâm’ında Hadisleri Analma Yöntemi Olarak Hakikat-Mecaz Olgusu”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (2024), 526-546.
- Buğa, Mustafa Dîb & Mistu, Muhyiddin. *el-Vâfi fî şerhi’l-Erba’îne’n-Neveviyye*. Beyrut: Dâru’l-Mustafâ, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-şâhiḥ*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Canlı, Mustafa. *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garîbü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Coşkun, Selçuk. *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2003.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2019.
- Çelik, Ali. “Yaygın Din Eğitimi Açısından Hadislerin İlmî ve Güncel/Aktüel Değeri”. *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu*. ed. Yusuf Suiçmez. 9-17. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *el-İnsâf fî beyâni sebebi’l-ihtilâf (İslâm Hukukundaki Farklı Görüşlerin Sebepleri)*. çev. Rahmi Yaran. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.
- Efendioğlu, Mehmet. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/559-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 2022.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Grayling, A. C.. “Epistemology”, *The Blackwell Companion to Philosophy*. ed. E. B. Tsui-James & Nicholas Bunnin. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- Hanefî, Hasan. *İslâmî Araştırmalar*, çev. İbrahim Aydın & Ali Durusoy. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Garîbü’l-ḥadîs*. thk. Abdülkerim İbrâhim el-Azbâvî. Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1402/1982.

- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-Sünen Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991.
- Hoşab, Fahri. *Hadis Araştırmalarında Usûl*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1395/1975.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Ali b. Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İleri, Celal Nuri. *Hâtemü'l-Enbiya*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1332.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadis Şerhinde Mezhep Faktörü". *Usûl: İslam Araştırmaları* 7 (2007), 7-34.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/118-128. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kannevci, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hân b. Hasen b. Alî. *Ebcedü'l-'ulûm*. b.y.: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.
- Karacabey, Salih. *Hattâbî'nin Hadis İlindeki Yeri*. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2001.
- Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayınları, 2016.
- Karapınar, Fikret. "Hadis Şerhlerinde Kullanılan Yorumlama Biçimleri "...Oruç bana aittir..." Hadisi Örneği." *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9/1 (Bahar 2009).
- Kârî, Ali b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-meşâbih*. nşr. Cemâl Aytânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdû's-sârî li şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990/1410.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. "Hadis/Sünnet İlminin Yeniden İnşası". *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*. 13-22. 14-15 Ekim, 1993.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî. *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Muhammed Şâzelî en-Neyfer. Tunus: Beytül Hikme, 1987.
- Mebrek, Abdülkerîm. "Mümeyyizâtü's-Şurûhi'l-Hadîsiyyeti'l-Mu'âsıra". *Mecelletü'l-İhyâ* 31 (2022), 381-394.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmus Tercümesi*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, 1305/1888.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdulmun'im Şelbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2015.
- Palabıyık, Hanefi. "Cahiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma- Yazma Faaliyetleri". *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 31-68.
- Polat, Salahattin. "Mütâbaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/181-182. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Rizâ, Şerif. *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*. thk. Taha, ez-Zeynî. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1986.
- Sakallı, Talat. *Aynî ve Hadis Yorum/Şerh Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.
- Sancaklı, Saffet. *Sünneti Doğru Anlamak*. Bursa: Sır Yayıncılık, 2001.
- Simard, Jean-Claude. "Epistemoloji". çev. Ramazan Adıbelli. *Bilimname* 2 (2003), 13-21.
- Şeker, Necmeddin. "Bir İstilah Denemesi: Evsâtu Vurûdî'l-Hadîs". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/1 (2019), 23-40.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tatar, Burhanettin. "Kur'ân ve Sünnet Bütünlüğü Üzerine Felsefî Bir Analiz". *Diyanet İlmi Dergi* 57/4 (2021), 1007-1020.
- Tekineş, Ayhan. *Hadisleri Anlama Problemi*. İstanbul: Işık Yayınları, 2002.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.

- Türcan, Zişan. *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008
- Türcan, Zişan. *Hadis Şerh Geleneği: Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Fazlurrahman'ın Sünnet Anlayışı ve 'Yaşayan Sünnet' Kavramı Üzerine". *İslami Araştırmalar* 4/4 (1990), 285-294.
- Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Zerkâ, Mustafa. *Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkıhın Rolü*. çev. Abdullah Kahraman. İstanbul: Akademi Yayıncılık, 2002.